مەی
٢٠٢٦

ژێردەستی؛ فەرهەنگ و بەنەریتکردنەوە

محەمەد حەقمورادی

پوختە

فەرهەنگ بە واتایەک ئاماژە بەوە دەکات کە چۆن ســـەبارەت بە خۆمان بیر دەکەینەوە و چۆن کێشـــە و پرســـەکانی خۆمان روخســـاربەندی دەکەین. لە خوێننەوەیەکی رەخنەییـدا،روانگەی فەرهەنگی کۆمەڵگـایەک، دەتوانێـت وەکو ئـایدۆلۆژیایەکی نـاوخۆیی یان خۆســـازێنـدراو، دونیایەکی درۆیین و چەواشـــەکراو لە خۆت و دۆخی مێژوویی وێنا بکات و وێنایەکی خەیاڵین لە خۆت و دونیا بخاتە بەردەست. ئەم وێژمان یان روانینە فەرهەنگییە، زۆربەی خەڵک لە بەرهەمهاتن و بەرهەمهێنانەوەیدا بەشـدارن. وێژمانی "کوردایەتی" لە هەنـدێـک ڕەهەنـددا، نە لە بەرەوڕووبوونە لەگەڵ نەزمی مەعـریـفی خۆرهەڵاتناســـانە و ناوەندگەرایانە، بەڵکو تا ڕادەیەکی زۆر ئەو وێژمانانەی دەروونــی کــردوەتەوە. ئەم وێــژمــانە فەرهەنــگــیــیە، لەجــیــاتــی بەرەوڕووبوونەوەیەکی ڕەخنەیی، بە شـێوەی ئاوەژوو، خۆی ئەو سـتـرتیژیانە ســـەبارەت بە خۆی بەکاردەبات و لەقاویان نادات.ئامانجی ئەم توێژینەوە هەوڵ بۆ هەڵوەشـــانـدنەوە و شـــڵەژانـدنی وێژمـانی فکری و فەرهەنگی کۆمەڵگای کوردستانە. هەروەها تێرامانێکی مێژوویی و ڕەخنەگرانە سەبارەت بە فەرهەنگ و کۆمەڵگای کوردستان دێنێتە ئاراوە و پێوەندی نێوان پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگ و دەرئەنجامەکانی وێژمانی فەرهەنگی کورد، دەکاتە ئامانجی لێکۆڵینەوە. لەسـەر ئەم بنەمایە ئەم پرسـیارە دەورووژێنێت کە کورد

لە دەرکەوتە فەرهەنگیەکاندا خۆی چۆن وێنا دەکات؟. بەم شـــێوەیە توێژەر دەیەوێت لە ڕێگای پرســـاژۆکردنی ڕوانینی فەرهەنگی زاڵ بە ســـەر کورددا، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی پرســـاژۆ بکات. هەروەها دەرئەنجامە ســـیاســـی و کۆمەڵایەتییەکانی ئەم ڕەوتە وەکو بەنەریتکردنەوەی کۆمەڵگای کوردســـتان شرۆڤە بکات.

وشـــە ســـەرەکییەکان: فەرهەنـگ، بەنەریتیکردنەوە، پرســـاژۆکردن، جوانیناسەکردن، مرۆڤناسانە. مەڵبەند

دەستپێک

هێزی ناولێنان، وێناکردن، شرۆڤە و ڕاڤە کردن. کاریگەرییەکی گرنگ و قووڵی لەسەر جێگیرکردن و داسەپاندنی زاڵێتی(domination)دا هەیە. ئەم ڕەوتە، لە ڕێگـای زمـان و ئـامرازە فەرهەنگییەکـانەوە جێبەجێ دەکرێـت. هێزە باڵادەســتەکان بۆ گوێڕایەڵکردنی(subjection) ژێردەســتەکان لە ســتراتیژییە ڕێتۆریکیەکان بە شـــێوەگەل جۆراوجۆر کەڵک وەردەگرن، مســـۆگەربوون و ســەرکەوتووبوونی پێوەندی باڵادەســتی- ژێردەســتی، پێویســتی بە هاوکاری و هـاوڕایی ژێردەســـتەکانە. خـاڵی جێی تێڕامـان ئەوەیە کە زۆرجـار، گرووپە ژێردەســـتەکان ئەم وێژمانە دەروونی دەکەنەوە و خۆیان لە ئافراندنیدا و، بە واتایەکی تر، لە 'خۆژێردەســـتکردن"دا چالاکی دەکەن. هـاوتەریب لەتەک ســـتراتـیـژییە کـولـونـیـالـیســـتـیـیەکـانـدا، کـورد نـیـزامـی مەعـریـفـی و

وێژمانی(discursive)زاڵی دەرونی کردوەتەوە و خۆی هاوبەشی داگیرکردنی زەینی و عەینی خۆی بووە.

کرانەوەی پرس

ڕاڤەکردنی جیهان، هاوکات بە شـــێوەی دەروونی لەتەک گۆڕینی جیهاندا پێوەندی هەیە. ئەگەر فەرهەنگ بە هزرین و بیرکردنەوە پێناســـە بکەین، ڕاڤەی جیهان لە هەناوی فەرهەنگدا دێتە ئافراندن. دیارە فەرهەنگ خۆی دەرئەنجامی مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتییە و لە پێواژۆیێکی مێژوویدا و لە پێوەندی لەتەک "شتەکان"دا بیچم دەگرێت. لەسەر ئەم بنەمایە کاتێک باس لە فەرهەنگ دەکەین، لە ڕاســـتیدا باس لە دۆخی مێژوویی ئەو کۆمەڵگەیە دەکەین و لە ڕێگای پرساژۆکردنی فەرهەنگەوە، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی پرساژۆ دەکەین. واتا ئەو کومەڵگایە لە چ بارودۆخێکی ســـیاســـی و ئابووری و کۆمەڵایەتیدا هەڵکەوتووە کە لە فەرهەنگدا خۆی بە شێوەیەکی تایبەت وێنا دەکات.

بە شـــێوەیەکی گشـــتی دەتوانین ئیدعا بکەین کە تا ڕادەیەک روانگەیەکی فەرهەنگی کە بە ســـەر فەزای فکریی کۆمەڵگەی کوردســـتاندا زاڵە، وەک ئایدۆلۆژیایەکی ناوخۆیی و خۆکرد دەور دەگێڕێت. ئەم تێڕوانینە روخساربەندییەکی فەرهەنگی لە زۆربەی کێشەکان دەنوێنێتەوە و لە لایەکی دیکەشەوە فەرهەنگ بە تایبەتمەندیگەلێکی

مرۆڤناســـــانه(anthropological) و نەریتی پێناســــە دەکات. هەر بۆیە فەرهەنگ دادەبەزێنێت بە جلوبەرگ و هەڵپەڕکێ و ئاگری نەورۆز و مۆسـیقا و فۆلکلۆر و زۆر شتی هاوشێوەی تر و لە بانترین ئاستدا پرسی زمان، دەکاتە پرسی سەرەکی کورد/کوردستان.

پرســـــاژۆکردنی(problematization) فەرهەنـگ، تێڕامـان لە دۆخێکی مێژوویی تایبەتە. لەسەر ئەم بنەمایە دەتوانین ئەم پرسیارە بورووژێنین کە لە فەزای فکریی کوردستاندا، فەرهەنگ چۆن مانا دەکرێت و ئەم واتابەخشینە دەرهاویشتەی چ هەلومەرجێکی مێژووییە و لە هەمان کاتدا چ دەرئەنجامێکی سـیاسـی-کۆمەڵایەتی لێدەکەوێتەوە. لەســەر ئەم بنەمایە دەتوانین پرسـیار بکەین چۆن لە ڕێگای وێناکردنەوەی فەرهەنگییەوە، دەرفەت بۆ ئیماژکردنی کۆمەڵگایەکی نەریتی دەڕەخسێت؟.

تێڕوانینی تیۆریک

بیرۆکەکـانی ئیـدوارد ســـەعیـد(١٩٩٢)، مێری پرات(١٩٩٢)دەیڤیـد سپر(١٩٩٣) و ستیوارت هاڵ(٢٠٠٧)دەتوانێت بنەمای تیۆریک و چەمکیانە بۆ شـرۆڤە و لێکدانەوەی مژاری ئەم وتارە پێک بێنێت. بیرۆکەی سـەرەکی و هاوبەشی ئەم بیرمەندانە لە پێوەندی لەتەک ئەم توێژینەوەدا، تێڕامان لەسەر شـــێوەی نواندنەوە و ئافراندنی 'ئەویدی' لە دەقە خۆرئاواییەکاندایە و بە

نێونجی شیکاری وێژمانی(Discourse analysis) هەوڵدەدەن ئەم روانگەیە کە شێوەیەک لەژێردەستکردنی لێدەکەوێتەوە دەربخەن و هەڵیبوەشێننەوە.

لە ڕوانگەی سـەعیددا(١٩٩٢)،"خۆرهەڵات" داهێنراوی خۆرئاواییەکانە،کە لە ڕێگەی خۆرهەڵاتناسـییەوە بەرهەمیان هێناوە و وەکو وڵاتێکی خەیاڵاوی، سەیروسەمەرە و ئەفسووناوی نواندوویانە. خاڵی گرنگ ئەوەیە کە ئەمە تەنیا نواندنەوە نییە بەڵکو دەبێتە هۆی خولقاندن و داهێنانی خۆرهەڵات. ئەم نواندنە یان بە واتایەکی دورسـتتر، ئەم خولقاندنە، بە نێونجی زمان و فەرهەنگ بەرهەمدێت. بە بۆچوونی میلز(١٩٩٧)، بیرمەندگەلێ وەک پیتر هۆلم، سپیڤاک و بابا لە درێژەی بیرۆکەی سەعید و هاوکات بە پێداچوونەوە و ڕەخنە لە بیرۆکەکانی سـەعید، زیاتر دەپەرژێنە سـەر کارتێکردنی دۆخی کولونیالیزم لەسەر پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و روخساربەندی وێژمانی کۆمەڵگا ڕۆژهەڵاتییەکان.

سـتیوارت هاڵ(٢٠٠٧)لە کتێبی "ڕۆژئاوا و ئەوانیتردا'(West and Rest)، ئەم پرسـیارە دەوروژێنێت کە بیرۆکەی"ڕۆژئاوا و ئەوانیتر" چۆن پێکهاتوە و پێوەندی نێوان ئەم دوو جیهانە چۆن وێناکراوە. بە باوەڕی هاڵ، ئەم وێژمانە کولونیالیستییە، جۆرێک "نیزامی نواندنەوە(System of Representation) یان "ڕژیمی حەقیقەت" بنیاتدەنێت و لەسـەر بنەمای "بەرنگاری دووانەیی" مسـۆگەر دەبێت. هاڵ ڕەسـەن و ناڕەسـەن کردن بە ستراتیژی کۆلۆنیالیستی خورهەڵات دەناسێت. هەروەها هاڵ بە ستراتیژی

ئایدیالیزەکردن و "بەشــکۆکردن"ی(glorify)ســروشــت و کۆمەڵگا غەیری ڕۆژئاواییەکان ئاماژە دەکات.

یەکێک لەو دەقانەی کە لە بواری ڕەخنەی وێژمانی کولونیالیزمدا نووسراوە، کتێبەکەی دەیڤید ســپێر-ە لەژێر ناوی" ڕێتوریکی ئیمپراتووری"(١٩٩٣)، کە باس لەوە دەکات کە چۆن نووســەرە خۆرئاواییەکان، لە دەقەکانیاندا، لەژێر ڕکێفی بۆچوونە فەرهەنگی و ئـایـدۆلۆژیکییەکـانیـانـدا، جیهـانی غەیری خۆرئـاوایی بەرهەمـدەهێنن. بە باوەڕی ســپێر، ئەم دەق و بەرهەمانە، کە خۆی بە ڕێتۆریکی ئیمپراتووری ناویان لێدەبات، زمان یان شــێوەیەک لە ئاخافتننە کە زاڵییێتی خۆیان و ژێردەســتبوونی ئەویدی بەرهەمدێنێتەوە. بۆ ئەم مەبەســتە لە ســێ ســتراتیژی کەڵک وەردەگرێت کە ســەرەکیترینیان، جوانیناسانەکردنی ژیانی ئاسایی و ڕۆژانەیە.

دەیڤید سێپر روخسارەبەندییەکی تایبەت لە وێژمانی کولۆنیالیستی دەخاتە بەردەســت. لە بیرۆکەی ئەودا، ڕێتۆریکی ئیمپراتووری، ڕێزمان و شــێوەیەک ئـاخـاوتنە کە جیهـانی غەیری خۆرهەڵاتی وەکو" ئەویـدی" دەخولقێنێـت. هەروەها وەکو زمانێک کاردەکات و ڕێزمانی خۆی بە سەر نووسین و ئاخافتن لەســەر جیهـانی غەیری خۆرئـاواییـدا دەســەپێنێـت و لەم ڕێگەیەوە بە ڕۆژئاواییەکان یارمەتی ئەدەدات بتوانن هەم خۆرهەڵات بە شێوەی دڵخوازی خۆیان بخۆلقێنن و هەم بتوانن پێوەندی ژێردەســتی- باڵادەســتی و زاڵێتی خۆیان بەرهەم بهێنێتەوە(Spurr,١٩٩٣، ١١).

له روانگەیەکی نزیک لە چەمکی "چاوتێبڕینی ئیمپراتووری"(Imperial Gaze)دەیڤێد سپێر، مێری پرات(٩٩٢) لە کتێبی "چاوەکانی ئیمپراتووری(Imperial Eyes) دەپەرژێتە سەر ئەوەی کە گەشتیارە خۆرئاواییەکان، چۆن لە دەقەکانیاندا، خۆرهەڵات بەرهەمدێنن و هەوڵدەدات، وێژمانی ئیمپراتووری هەڵبوەشێنێتەوە. لە ڕوانگەی پرات و سپێردا، بەجوانیناسانەکردنی وڵاتی "ئەویدی"، ئەو سەرزەمینە دەکاتە ئامانجی چاوتێبڕین و بینراوکردن و بەم هۆیەوە دەبێتە مژارێک بۆ ئەوەی بخرێتە ژێر ڕکێفەوە.

ستراتیژیی جوانیناسانەکردن بە سێ شێوە بەڕێوە دەچێت: ١- جوانیناسانەکردنی ژیانی ئاسایی ڕۆژانە(Aestheticization of Everyday life)، جوانیناسانەکردنی دۆخی کۆمەڵایەتی(Social Reality Aestheticization of)و جوانیناسانەکردنی دیمەن و مەڵبەند(Aestheticization of Landscape) کە ئەم سێ شێوەیە سەرەڕای جیاوازییان، پێکەوە پێوەندییان هەیە(کەوسەری و ئەحمەدزادە،٢٠١٤). جوانیناسانەکردن بە شێوەیەک لە ویناکردن و نواندنەوەی فەرهەنگ و کۆمەڵگایەک ئاماژەدەکات کە لەو ڕێگەیەوە خەڵکێک دەکرێنە ئاماجی ڕوانینێکی جوانیناسانەوە و وەکو مرۆڤگەلێک سەیروسەمەر، قەشمەری(Grotesque) و جێگای سەیرکردن، وێنا دەکرێن.

بەگشتی بە نێونجی ئەم ستراتیژیانە، پێوەندییەکی ژێردەستی- باندەستی بەرهەمدێت.

لە ستراتیژی جوانیناسانەکردنی دۆخی کۆمەڵایەتیدا، بارودۆخی کۆمەڵایەتی کە بە هەموو شێوەیەک بە نابەرابەری و پێوەندییەکانی دەسەڵاتەوە تەنراوە، نەبینراوەدەکرێت و ئەم دۆخە گشتییە بە گێڕانەوەیەکی جوانیناسانە ئاوەژووەدەکرێت. بە واتەیەکی تر، شەڕ، وێرانی، برسیەتی،هەژاری و چەوساندنەوە لە رێگەی زمانەوە، بە شێوەیەکی جوانیناسانە هەڵدەگێردرێتەوە. دەرئەنجامی ئەم رەوتە ئایدۆلۆژیکە ئەوەیە کە واقیعی تاڵی ژیانی کۆمەڵایەتی و هەلومەرجی نالەباری ئابووری و کۆمەڵایەتی ژیانی خەڵکێک نادیاردەکرێت و بۆ وێنایەکی جوان دەگۆردرێت((دەبلیۆ ئارِ. های ،٢٠١٦؛ هووبارت ١٩١٦؛ سیسیل ئێدمۆندز،٢٠٠٤).

دەتوانین "ژنانەکردن"(Feminization) یەکێک لەو ستراتیژیانە ناودێربکەین کە لەو رێگایەوە کۆمەڵگای خۆرهەڵات وەک بوونەوەرێکی ژنانە یان مێینە شرۆڤە دەکرێت و ئەو تایبەتمەندییانە کە بۆ ژن پێناسەکراون، وەکو هەستەکیبوون، ناعەقڵانیبوون، پاشکۆبوون و نەبوونی توانای بڕیاردان، بۆ پێناسەی خەڵک و کۆمەڵگای خۆرهەڵاتیش بەکاردەهێنن. لە بەرانبەردا، رۆژئاوا دەکرێتە هێمای پیاوانە بوون و وەکو بوونەوەرێکی عەقڵانی، خاوەن بڕیار، بەهێز و خولیای پێشکەوتن دەناسرێت.

بیرمەندەکانی سـەر بە ڕێبازی پۆسـتکولۆنیالیسـم، هەروەها ئاماژە بە سـتـراتـیـژیـگەلـێـکـیـتـر وەک بە ئەهـریـمەنـکـردن (Demonization)،بەقوربانیکردن(Victimize)،بەشـتکردن(Objectify)، سەیرونائاساییکردن(xoticism) و گەوهەرینکردن(Essentialize) دەکەن. بە گشتی ئاکامی ستراتیژیە وێژمانییەکان، "ئەویدی کردن"، ڕاگرتنی باڵادەستی و هێنانەژێر رکێفی کۆمەڵگا و فەرهەنگەکانی ترە.

بە شـێوەیەکی هـاوشـێوە، واڵـتێر بی هەریس(١٨٩٦)،فرێـدریـک میلینگن(١٨٧٠) و فـاولێر(١٨٤١) لە کتێبەکـانیـانـدا لە ڕوانگەیەکی جوانیناسـانەوە، سـروشـت و لادێیەکانی کورسـتانیان وێناکردوە. هەروەها شێری لیزێر (٢٠٠٣) سروشت، ژیانی ئاسایی و جل وبەرگ و شێوەی ژیانی خەڵـکـیـان نـوانـدوەتەوە(کەوسـەری و ئەحـمەدزادە، ٢٠١٤). هەر لەم ئاڕاسـتەیەدا شـێری لیزێر(٢٠٠٣،لە هەریس، ١٩٨٦)، پرسـی کورد وەک سیندرلای بزووتنەوە ئازادیخوازانەکانی جیهانی سێهەم ناودەبات.

شرۆڤە و لێکدانەوە

١- وێنای خۆرهەڵاتناسانە و ناوەندگەرایانە لە کورد

خۆرهەڵاتناسـان و گەشـتیارگەلێک وەک(ڤان بروینسـێن(٢٠٠٥؛ ئێوبن، ١٩٨٣؛ مینۆرسـکی، ٢٠٠٠؛ نیکیتین، ١٩٨٧؛ فیفر، ٢٠١٩؛ بایندر،١٩٩١؛ ئۆسـکارمان، ٢٠١١؛ درێک کینان، ١٣٧٦؛ ئار.هئی، ٢٠١٦؛ ریچ، ٢٠٠٢؛

چریکۆف، ۲۰۱۳؛ نیپور۲۰۱۳؛ چەلەبی ۱۹۷۹)کە هاتوونەتە کوردستان لە گێڕانەوەی خۆیاندا، زیاتر ڕەهەندی مرۆفناسانە و فەرهەنگییەکانی کۆمەڵگای کوردستانیان شرۆڤە کردوە و ئاماژەیان بە بابەتگەلێک وەک سروشتی کوردستان، هەڵسوکەوتی ژنی کورد، جلوبەرگی کوردی و هەڵپەڕکێی کوردی کردوە. هەروەها بڕێک لە نووسەرانی فارس و کوردیش کە سەبارەت بە کۆمەڵگای کوردستان باسیانکردوە بە هەمان شێوە، ڕواڵەتە فەرهەنگییەکانیان زەق کردوەتەوە(سندی، ۲۰۰۸؛ خەلیقی، ۱۹۹۲؛ مستەفا سۆزان کەریم، ۲۰۱۹؛ غەفوری، ۲۰۱٤؛ئەفخەمی،۱۹۸٤ فەتاح: ۲۰۱۹؛ زارعی مێهروەرزو ۲۰۰۰؛ بەسری، ۲۰۰۲، ئارەهئی، ۲۰۱٦ ؛ تەهازادە،۲۰۱۳؛ حوزنی، ۱۹۳۸).

لە نەزمی مەعریفی خۆرهەڵاتناسانەدا، هەڵپەڕکێ، وەکو تایبەتمەندییەکی بەرچاو و ناوازەی فەرهەنگی کوردی دێتە ئەژمار و هەروەها وەکو پێکهاتەی فەرهەنگێکی ژنانە دەخەملێنرێت. بەشێکی زۆر لە ناوەڕۆکی ئەو دەقانەی کە لە لایەن خۆرهەڵاتناساکانەوە بەرهەمهاتوون، زەقکردنەوەی شێوەی پۆشینی جلوبەرگی کوردی و بەکارنەهێنانی ڕووبەند و حیجاب دەبینرێت و ئەم ڕواڵەتەیان بینراوکردوە. کتێبی"کوردستان لە ڕوانگەی ڕۆژهەڵاتناسانەوە"، یەکێک لە گرنگترین توێژینەوەکانە کە نووسەرەکەی، لە ڕوانگەی گەشتیارانی بیانی و ڕۆژاواییەوە زانیارییەکی زۆر لەسەر کار و جوانی و ئاکار و

هەڵســـوکەوت و پێگەی کۆمەڵایەتی ژنی کورد لە کۆمەڵگای کوردســـتاندا باسکردوە(سندی، ٢٠٠٨: ١٤٠-٢٥٢).

بارینگ، پێکهاتەی فەرهەنگی کۆمەڵگای کوردســـتان، ژنانە دەخەملێنێت و لەسـەر ئەم بنەمایە، پێیوایە، ژن لە کۆمەڵگای کوردستاندا، پێگەیەکی مەزنی هەیە.بارینگ بۆ بەڵگاندنی بیرۆکەی خۆی، ئیدعادەکات کورد لەو دەگمەن نەتەوانەن کە چەن ســەد جۆر ســـەما(هەڵپەڕکێ) لەنێویاندا هەیە کە ئەمە خۆی لە فەرهەنگە کەوناراکاندا، شـــێوەیەک لەپێوەندی گرتنە لەتەک خودا- دایکدا(Baring،١٤:١٩٩١)هەروەها ئاســاتریان پێیوایە، لە ئاینی ئێزەدیدا، کلێلی دەرگاکانی بەهەشـــت لە دەســـتی ژنێکدایە و ئەو داوای لێبوردن بۆ مرۆڤەکان لە بـارەگای خودا دەکـات(Asatrian:٨٩،٢٠٠٢). ئەم شـــێوە تێڕوانین و وێنـاکردنەوانە جیـا لە بەجوانینـاســـانەکردن و بەژنـانەکردنی فەرهەنگی کورد و دێرین و کۆن نـاســـاندنی کۆمەڵگای کوردســـتـان، ئەم تـایبەتمەنـدییانە وەک نـاســـنامەی کۆمەڵگایەکی نەریتی و پێشـــامۆدێڕن دەخەملێنن.

بارینگ(١٩٩١) پێیوایە پێکهاتەی فەرهەنگی کورد. ژنانەیە و ئەم ژنانە بوونە لە تەواو پانتـایی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی کورددا رەنگی داوەتەوە. بۆ نمونە ئـامـاژە بە ژمـارەی زۆری هەڵپەڕکێ لەنێو کورددا دەکات کە تێیـدا ژنـان زۆر دەردەکەون و ڕۆڵی ســـەرەکی دەگێڕن. بە واتەیەکیتر ژمـارە و جۆراوجۆری

هەڵپەڕکێ لەنێو کورددا، نە تەنیا ئاماژەیە بە پێگەی ژن لەنێو ئەو کۆمەڵگایەدا، بەڵکو بەڵگەیەکە بۆ ژنانە بوونی ئەو کۆمەڵگایە.

مینۆرسکی لە کتێبی "کورد"دا ڕۆڵ و پێگەی ژن لەنێو کوردستان لە بەراورد لەگەڵ نەتەوە موسڵمانەکانی دیکەدا بەرز دەنرخێنێت (مینورسکی، ٢٠٠٠: ٧٥). جەیمز ریچ(٢٠٠٣)، دەبێژێت ژنانی کورد لە سلێمانی، بەبێ ڕوبەند، هەڵدەپەڕین و خۆیان بە خشڵی ژنانە دەڕازاندنەوە. ڤاسیلی نیکیتین (١٩٨٧) ئاماژە بەوە دەکات کە حیجاب لەنێو ژنانی کورددا باو نەبوە و وەکو ژنانی نەتەوە موسڵمانەکانی تر زۆر پابەند بە "حیجاب" نەبوون. هەروەها ئاماژە بەوە دەکات کە ژنان ڕوومەتی خۆیان نەدەپۆشاند و لە گەڵ پیاواندا بە تێکڕا هەڵدەپەڕین.

هەروەها بەشێوەیەکی لێکچوو کەسانێک وەک بایندر(١٩٩١)، ئایدیافیێر(٢٠١٩)، ئۆین(١٩٨٣)، نیکیتین(١٣٦٦)،سندی(٢٠٠٨)،مۆرگان(١٣٣٩)،کینان(٢٠١٩)، سەبارەت بە ژنانی کورد ئاماژە بە تایبەتمەندیگەلێک وەک جوان و ڕازاوە بوون، دانەپۆشینی ڕوومەت، پابەندنەبوون بە "حیجاب" و لەبەرکردنی جلوبەرگی ڕەنگامە و بەکارهێنانی خشل وزێڕوزیوکە دەکەن. ئەم شێوە وێناکردنە وێڕای دابەزاندنی دنیای زەینی و عەینی ژنی کورد و هەروەتر کۆمەڵگای کوردستان لە گێڕانەوە و شرۆڤەیەکی مرۆڤناسانەدا بۆ بابەتە ڕواڵەتییەکان، و بەم شێوە بەرهەمهێنانی سوبژکتێکی کارناڤاڵی، مومکین دەکەن کە لە دەرئەنجامدا

ڕەنج و نابەرابەری ژیانی ژنان و لایەنە مێژوویی و سـیاسـیەکانی کۆمەڵگای کوردسـتان نەبینراو دەکەن. هەر لەم ئاراسـتەیەدا نیپور بە بێ ڕوبەندبوونی ژنانی کورد ئاماژە دەکات(٢٠١٣: ١٣٦).چریکوف، لە کتێبەکەیدا ئاماژە بە هەڵپەڕکێی ژنـان و جلوبەرگی جوانی ژنـان دەکات و هەڵپەڕکێی کوردی بە جـوانـتـریـن سـەمـا لە دونـیـادا دەزانـێـت(١٧٢:٢٠١٣). هەروەهـا ئوسکارمان(٢٠١١)، نیکیتین(١٩٨٧) لەسەر ئەو باوەڕەن کە ژن لە ناوەندی ئەدەبیات و فۆلکلۆر و ئاوازی کوردیدایە.

مـارتین وان برۆنسـێن لە کتێبێکی خۆی بەنـاوی ‘ژنـانی نەتەوەیەکی بێ دەوڵەت"دا(Women of a non-state nation)، دەور و پێگەی ژنـانی کـورد لە کـۆمەڵـگـای کـوردسـتـان دا بەرز دەنرخێنێـت(٢٠٠٥: ٢٥٦-٢٧٣).سەرای ئەم ڕوانگەیە، برۆنسێن، بە شێوەیەکی مرۆڤناسانە، لایەنە جوانیناسـانەکانی ژنی کورد دەخەملێنێت. هەروەها، وێنەهەڵگرگەلێک وەک ئانتوان سـوریوگین(Antoin Sevruguin) لەسـەردەمی ناسـرەدین شـای قاجاردا و عەلیخانی والی، فەرمانڕەوای کوردسـتانی موکریانی سـەردەمی قاجارییەکان، وێنە و ڕەسم گەلێکی زۆریان لەسـەر ژیانی ئاسـایی خەڵک، خشـڵ و جـلـوبەرگ و زێـڕ و زێـویـکەی ژنـان هەڵـگـرتـوە(حسـەیـنـی داوەرانی،٢٠١٤).

خۆرهەڵاتناس و گەشتیارگەلێک وەک (نیکیتین(١٩٨٧، مینۆرسکی،٢٠٠٠، ئـایـدیـا فیفێر (١٣٩٨، بـایـنـدر،١٣٧٠ :١٩٣و ئوژن ئوین،١٩٨٣ :١١٦ بە

تێروتەســـەلی جلوبەرگ و خشـــڵی ژنانەیەن بە شـــێوەیەکی مرۆڤناســـانە، وێنایەکی جوانیناســـانەیان لێکردوە. شـــرۆڤەی مۆرگان ســـەبارەت بە ژنانی ناوچەی ســـنە، جەســـتە و جوانی ژن و جلو بەرگی ژنان دەکاتە ئامانجی چاوتێبڕینێکی جوانیناسـانە و جەسـتەمەندی دەکاتەوە. لە گێڕانەوەی مۆرگان دا(١٩٦٠) ئەم ڕوانگەیە دیارە. "ژنانی دەڤەری ســـنە، بەڕاســـتی جوانن و حیجابیان نییە و لە هاوین و زستاندا، جلی کەم لەبەر دەکەن و پۆشاکەکانیان دڕاو و پیسن. لە شوێنی دڕاوی جلەکانیاندا پێستی زۆر سپی و خاڵەکانیان کە بۆ ڕازاندنەوەی خۆیان نەخشێندراوبوون، دیاربوون(مۆرگان، ١٩٦٠: ٢٢).

بەگشـــتی دەتوانین بڵێین لە دەرئەنجـامی ئەم نەزمە مەعریفیە،خەبـاتی نەتەوەی کورد لە پێناو دەسەڵات و سەروەری بەسەر خۆیدا کە لەم ڕێگایەدا، تووشـــی کۆمەڵکوژی و کارەســـاتگەل جۆراوجۆر هاتوون، نەبینراو دەکرێت و نـابێتە هەوێنی هەڵوێســـتێکی ئەخلاقی و ســـیاســـی و، وەکو چیرۆکێکی سەرنجڕاکێش دەگێڕدرێتەوە.

لەم توێژینەدا من لەژێر چەمکی"جەســـتەمەنـدکردن"دا، ســـتراتیژییەک بۆ توێژینەوە لەســـەر ژێردەســـتکردن پێنـاســـە دەکەم. لە ســـتراتـیژی بەجەســـتەییکردندا،فیگوورێکی جەســـتەمەند لە ژن و پیاوی کورد بە دوو شێوە و ئاراستەی جیاواز، بەڵام بۆ یەک ئاکام دەسازێنرێت. لەم ستراتیژییەدا پیاوی کورد وەکو مرۆڤێکی زوردار و بەهێز وێنادەکرێت و لە هەمان کاتدا و هەر بەو ئـاڕاســـتەیەدا، ژنی کورد وەک فیگوورێکی جوان و هەڵپەرکێکەر

دەخەملێنرێت. وێناکردنی کورد وەکو کۆڵبەر و بەخشـینی هێمایەکی کوردانە بە جۆرێک لە سووژەی ژێردەست، دەکرێت وەک نموونەیەک لەم ستراتیژییە ئاماژەی پێبکەین. سـترتیژییەک کە کورد و ناکورد لە بەرهەمهێنانیدا دەورێکی هاوبەش دەگێڕن.

لە بەسـتێنی ئەم سـتراتیژیەدایە کە لە هەڵکشـان و داکشـانی کۆڵبەران لە چیا بەفرگرتوەکانـدا، وێنـایەکی ســـورڕیـاڵ دەخۆلقێنێـت کە کۆڵبەرێکی بەهێز و شکۆدار لە دڵ سروشتێکی جوان و سامداردا، بارێکی قورسی هەڵگرتوە. ئەم ڕێتۆریکە زمـانییە، بـارودۆخی نـالەبـاری ئـابووری و کۆمەڵایەتی کۆڵبەران و کۆمەڵگا دەشـــارێتەوە و بەم شـــێوە دۆخێکی ناجوانیناســـیانە بۆ وێنایەکی جوانیناسیانە هەڵدەگێڕێتەوە و ئاوەژوویدەکات. لە بەرهەمهاتنی ئەم ئیماژەدا کورد خۆیشـی بەشـدارە و لە ڕاسـتیدا ئەم سـتراتیژییە ژێردەسـتییەی دەروونی کردووەتەوە. بۆ نموونە نەجمەی غوڵامی ئـاوازێـک بە نـاو من 'کۆڵبەرم' دەخوێنێت.

٢- وێژمانی فەرهەنگی کورد

لەژێر باندۆڕی نەزمی مەعریفی خۆرهەڵاتناســـانە و ناوەندگەرایانەدا، کورد دەکرێتە گەلێکی نەریتی و کۆمەڵگـایەکی پێشـــامۆدێڕن یـان ئیتنیـک وکەمینەیەکی فەرهەنگی کە خـاوەن فەرهەنگێکی جوان، ڕەنگامە، دێرین و نەریتێکی بەهێزن، بەڵام هیچ ئاماژەیەک بە دۆخی مێژوویی کورد وەک پرسی

وڵات و سـەروەری ناکەن. بە واتایەک کە ریچارد دایێر(١٩٩٧) دەڵێت لە پێناو بینراوکردنی(visibility) ئەم بابەتانەدا، لایەنە مێژوویەکی نەبینراو(unvisibility) دەکەن. لە هەمان کاتدا وێژمانی کوردیش، تا ڕادەیەک لە بەرانبەریاندا، دەست بە بەرنگاری ناکات، بەڵکو لە ڕێگای دەرونیکردنەوەی ئەو تایبەتمەنییانەوە، ئەو دوو نەزمە مەعریفییە بەرهەمدێنێتەوە. لەم توێژینەوەدا ئاماژە بە چەند تایبەتمەندی وەک ڕەسەنایەتی، ئاوارەتەبوون(exceptionness)، بەنەریتکردنەوە(retraditionalization)، بەفەرهەنگیکردن(reculturalisation)، جوانیناسانەکردن، مووزەخانەییکردن و کردن بە ئەمرێکی تەماشایی، دەکەین کە دەرئەنجامی ئەو وێژمانەیە. هەموو ئەم تایبەتمەندییانە دەتوانین لەژێر چەمکی بە بەفەرهەنگیکردندا روخساربەندی بکەین.

بەفەرهەنگیکردنی دۆزی کورد ئاماژە بەوە دەکات کە کاتێک نەتوانیت لە سیاسەتدا جێگای خۆت بکەیتەوە و لە جوگرافیادا سەقامگیر بیت، کۆچ دەکەیت بۆ فەرهەنگ و لە فەرهەنگدا خۆت نیشتەجێدەکەیت. بە واتایەکی تر، بەفەرهەنگیکردنی پرسە سەرەکییەکان و دۆزی کورد، دەرئەنجامی داماڵین لە جوگرافیا و سڕینەوە لە سیاسەتە کە تا ڕادەیەکیش ڕادەستکردنی ئەمری سیاسی لێدەکەوێتەوە.

دەسەڵاتە سەردەست و کۆلۆنیالیستییەکان ئاوا دەبێژێن کە "من" بە سەر فەزا-مەڵبەنددا- سەروەری دەکەم و "تۆ" لەم پانتاییەدا دەتوانیت لە هێمنایەتیی دا بژیت و ئەمە بەختەوەری گشتی تێدایە. بە واتایەکی تر هاوکات لەگەڵ داماڵین لە جوگرافیا و سڕینەوە لە سیاسەت، ڕوانگەیەک بە سەرخەڵک و نەتەوە ژێردەستەکاندا دەسەپێنن کە ئێوە دەتوانن بە ڕچاوکردنی هەلومەرجی دیاریکراو، فەرهەنگی خۆتان بپارێزن و چالاکی فەرهەنگی بکەن. ئەم پۆلێنکردنە، جۆرێک لە دابەشکردنی کار یان پانتایی کار و چالاکی لەنێوان فەرهەنگ و مەڵبەند و حکومەتکردندا چێدەکات. ئەم روانگەیە بە واتای پاوانسڕینەوە لە بواری سیاسەت و پاواندانان لە پانتایی فەرهەنگدایە کە ئاماژە بە داخراوەیی دۆخی سیاسییە کە بە وێناکردنی خۆت لە فەرهەنگدا دەتهەوێت قەرەبووی بکەیتەوە.

پێناسەکردنی فەرهەنگ بە گێڕانەوەیەکی نەریتی، نەریت دەکاتە قەڵایەک کە وەک داڵدە و پەناگەیەک دەور بگێڕێت کە بتوانیت خۆت لە هێرش و تەوژمی هەڕەشەکانی دنیای دەرەوە بپارێزیت. ئەم ستراتیژییە، دەرفەتی بەرەوڕوبوونەوە لە گەڵ دۆخی هەنووکە و پرسە مۆدێرنەکانی کورد نارەخسێنێت.

نەریتخوازی میکانیزمێکی بەرگرییە بو بەرەوڕووبوونەوە لەگەڵ قەیران یان دۆخێکی مێژوویی پرساژۆ کە ترسی مان و نەمان بەسەریدا زاڵە. بەڵام توانای بەرەوڕووبوونەوەیەکی عەقڵانی نییە و دۆخی خۆی لە دونیادا لەبەرچاو

ناگرێت و ڕێگەچارەیەکی پاشـــڤەڕۆیانە دەگرێتە بەر و ناتوانێت بۆ دۆخی ئێســـتا خۆی تەیاربکات. دەکرێت لایەنی ئـایـدۆلۆژیکی ئەم ڕەوتە، وەکو کشانەوە و لەسەرخۆکردن شرۆڤەبکرێت.

لە ناخی ئەم وێژمان و روانینە فەرهەنگی و مرۆڤناســـانەدایە کە گرنگیدان بە کۆکردنەوەی پەند و بەیت و بالـــۆرەکان، خواردنی ڕەســـەن و "کوردی" و گەڕان بە شـــوێن ئاسەواری کۆن وکوکردنەوەی مەتەل و بەیت و باوەکان و هەروەها نوســـینی فەرهەنگی زارەکی،فەرهەنگی ڕەنگ، فەرهەنگی گیاکان، فەرهەنگی ئامێر و وشە پێوەندیدارەکان بە شێوەی کشتوکاڵی پێشامۆدێرن و نمونەگەلێکی دیکە لەم چەشـــنە کە زمـانی کوردی و فۆلکلۆری کورد پێکەوەدەبەســـتن، بەرهەمـدێن و بـایەخیـان پێـدەدرێـت. لە هەمـان کـاتـدا پـاراســـتـنی زمـان و ئەم جـۆرە بەرهەمـانە پـێکەوە گـرێـدەدرێن و ئـاوا گریمانەدەکرێت کە پاراســـتنی زمانی کوردی و فەرهەنگی ڕەســـەنی کوردی وەکو نەریتی کوردی پێکەوە بەســـتراون و بەم شـــێوەیە بە ئامانج دەگەن. لەســـەر ئەم بنـاغەیە دەکرێـت بەرهەمهـاتنی ئەم بەرهەمە زمـانییـانە لەژێر چەمکی بە مووزەخـانەییکردنـدا، بخوێنینەوە. بەپێی ئەم وێژمـانە لەســـەر ئەوەی کە زمانی کوردی لەبەراورد لەگەڵ زمانە دراوســـێکاندا زۆر ڕەســـەنترە پێداگریدەکرێت.

فۆلکلۆریزەکردنی فەرهەنـگ و نـاســـنـامەی کورد، هـاوکـات کە هۆکـاری "بەئەتنیکیکردنەوە"ی(retraditionalization) کوردی لێدەکەوێتەوە و لە

پێناسـه‌كردنی كورد له‌ژێر چه‌مكی مۆدێرنی نه‌ته‌وه‌ ڕێگریده‌كات و زاڵیه‌تیی نه‌ریت قایمتر ده‌كاته‌وه‌."به‌ ناوی فۆلكۆر و پاراسـتنی كه‌لتـووری كورده‌واری هه‌ندێك گۆرانی، شـیعر، په‌ندی پێشینیان، جلوبه‌رگ، دابونه‌ریت وه‌ك میرات ده‌مێنێته‌وه‌ و ئیسـتا دیسـان به‌رهه‌مدێته‌وه‌ كه‌ خۆیان پێكهاته‌كانی سـولته‌ به‌رهـه‌مده‌هێننه‌وه‌ و له‌گه‌ڵ به‌ها مۆدێرنه‌كانی كوردایه‌تیدا ناكۆكن"(ئه‌رده‌ڵان،٢٧٢١). به‌شـێك زۆر له‌ گۆرانی كوردی كه‌ به‌ به‌ژن و بـاڵای كچ و كیژۆڵه‌ و ژن و بێوه‌ژن و ژنی مێرددار‌دا هه‌ڵگوتراوه‌ ته‌نیـا بۆ بزواندنی چێژی سـێكسـی پیاوانه‌یه‌. بۆیه‌ جیا له‌وه‌ی ناتوانین وه‌كو نه‌ریت بیخوێنینه‌وه‌، به‌ڵكو ده‌بێ بكرێته‌ ئامانجی تێڕوانینێكی ڕه‌خنه‌گه‌رانه‌.

له‌ ده‌رئه‌نجـامی دووبـاره‌ هێنـانه‌ ئـارای جلوبه‌رگی كۆن وه‌ك فه‌ره‌نجی و پووزه‌وانه‌ و خشـڵ و زێڕوزیوكه‌ی كۆنی ژنانه‌ و زیندووكردنه‌وه‌ی بۆنه‌ كۆن و له‌بیركراوه‌كان، جوانیناسانه‌ وێناكردنی خۆت له‌ ڕێگه‌ی جلوبه‌رگ و هه‌ڵپه‌ڕكێ و سورشته‌وه‌، سووژه‌یه‌كی ته‌ماشایی به‌رهه‌مدێنێت. ئه‌م نواندنه‌وانه‌ هاوكات سـتراتیژیگه‌لی به‌ڕه‌سـه‌نكردن، جوانیناسـانه‌ كردن و مووزه‌خانه‌یی كردن له‌خۆده‌گرن. بۆیه‌ ئوسـتووره‌ی شـاماران زۆر زه‌قده‌كرێته‌وه‌ و دۆزینه‌وه‌ی ئاسه‌واره‌كانی ئه‌شكه‌وتی شانه‌ده‌ر و فوسیلی بوونه‌وه‌ری نئاندرتاڵ، نه‌ وه‌كو بابه‌تێكی شوێنه‌وارناسی و زانستی، به‌ڵكو وه‌ك ئاماژه‌یه‌ك به‌ ڕه‌سه‌ن بوون و دێرین بوونی كورد وه‌رده‌گیرێت.

ڕەوتی باوی بەنەریت کردنەوەی فەرهەنگ لە بەشـــێکی زۆر لە دەرکەوتە فەرهەنگیکاندا خۆی دەردەخات. لەژێر ناوی نەریتدا، ژیانی ئاســـایی لادێی و گوندنشـــینەکان وەک نانکردن و مەڕدۆشـــین و مەڕ و ماڵات بەخێوکردن و ئـاژەڵـداری دەکەن بە بـابەتێکی جوانینـاســـانە و لە ڕێگای ئەم نوانـدن و وێناکردنەوەوە ماک و گەوهەرێک بۆ کورد پێناســـەدەکرێت و کۆمەڵگای کوردستان وەکو کۆمەڵگایەکی نەریتی دەئافرێنن.

کاتێک زمان و فەرهەنگێک بە ڕەســـەن پێناســـە دەکرێت، بەو واتایەیە کە پێویســـت بە هیچ کارێک نیە تەنیا ئەرکی ئێمە تەنیا پاراســـتنیەتی هەر بە ئەو شـــێوەیە کە هەیە و پێویســـتی بە نۆژەن کردنەوە نییە. هەروا کە فرانتز فانۆن(١٩٦٣)، ئاماژەدەکات فەرهەنگی نەتەوەیی، فولکلۆر یان پوپولیزمێکی ڕەها نییە کە پێی وایە دەکرێت ســروشــتی ڕاســتەقینەی خەڵک بدۆزرێتەوە. ســـارۆ ئەردەڵان(٢٠٢١) پێیوایە بیرۆکەی ڕەســـەنایەتی بەهۆی ئەوەی کە لەگەڵ بەها مۆدێرنەکان ناتەبایە و لە ڕێگای گەڕانەوە بۆ ڕابردویەکی زێڕین و دێرین، دەیەوێت ناسنامەیەکی نەتەوەیی بنیات بنێت "ناتوانێ لە وشـــیاریی نەتەوەییـــەوە بەرەو ســـازکردنی وشـــیاریی سیاســـی و کۆمەڵایەتـــی هەنگاوبنێت".

تایبەتمەندییە پێش مۆدێرنەکانی کۆمەڵگای کوردســتان لەژێر چەمکی نەریتی کوردی یان ڕەسانەیەتیدا دەکرێت بە ماک و گەوهەری کوردبوون و کورد بە شـــێوەیەکی ئـاوارتە پێنـاســـەدەکرێـت. هەر لەم پێوەنـدییەدا ســـارۆ

ئەردەڵان(٢٠٢١)پێیوایە "سیستەمی کۆلۆنیالیســتی هەوڵ دەدات هــاوکات لەگەڵ ئەوەی بەردەوام پرسیارمان لێ بکا کە ئێوە چیتان هەیە؟ هەندێک لە تایبەتمەندییە نامۆدێڕنەکانی ڕابردوومان بکا بە تایبەتمەندیی کوردانە و لـــەو ڕێگەیانەوە وێنای کوردێکی ئایدیال بە شێوەیەکی نەریتی دووپات بکاتەوە". نەریتخوازی دۆزی کورد دادەبەزێنێتە سـەر سیاسـەتی شـوناس کە دەرنجامی لە بانترین ئاســتدا دەبێتە ســیاســەتی "بەفەرمیناســین"(recognition) کە ڕێزگرتن لە جیاوازی بەرهەمدێنێت.

لەم بەستێنەدا لە بواری زانستییدا کەسانێک وەک عیرفان مستەفا(٢٠١١)کە باوەڕیان بە نەریت یان زەینێکی کوردی هەیە، فرە ئاینی، فرە کولتووری و فرە زاری دەکەنە مـاکی کورد بوون و بە پەرتەوازەیی و بێ نـاوەنـدبوونی کورد شەرعیەتدەدەن و تیۆریزەی دەکەن و سیاسەتێکی نەتەوەیی کە یەکگرتوویی و هێز بەرهەمبهێنێت ناموکین دەکەن. بۆیە ســیاســەتی زمانیی کوردیش لە دۆخێکی سـروشـتی و لەتلەتکراودا دەمێنێتەوە. هەروەها بیرۆکەی کاسـانێک وەک حـاجیزادە(٢٠١٩)، هێرش قـادری(٢٠٢٢)دەکرێـت لەم چوارچێوەدا بخوێنرێتەوە. کێشـــەی ئەم ڕوانگەیە ئەوەیە کە دۆخی ئێســـتەی کورد و ئەزموونی کورد لە مۆدێرنیتە دەکاتە ســـروشـــت و دۆخی ئاســـایی زەین یان نەریتی کوردی و بەســـەر تەواوی مێژووی کورددا بڕەویدەدات. هەڵەیەک کە فـۆکـۆ(١٩٩٨)لەژێـر چەمـکـی"هەنـووکەگەرایـی"دا(presentism)نـاوی لێدەبات.

له ڕابردوودا ڕاگرتن یان گەڕانەوە بۆ ڕابردوویەکی کۆن. دەبێتە هۆی داکوتان و بەستنەوە بە ڕابردووەوە."گەڕانەوە بۆ کولتوورێکی بێخەوش، پارێزراو و ڕەسەن لە کوردستان بەرەوڕووی چەند کێشەی سەرەکی دەبێتەوە. سەرەتا وا گریمانەدەکات کە کولتووری ئێمە لە ڕابردوودا بێ گرێوگۆڵ و یەکدەست، بووە، کەواتە دەتوانین بەدۆزینەوە و پاراستنی، بیکەینە هەوێنێکی هاوبەش بۆ ناسنامەی کوردستانی/کوردی. لە کاتێکدا لە ڕابردوودا ئەم جەوهەرە هارمۆنیکە نەگۆڕە نەیدەتوانی هەبێت، چونکە لە بنەڕەتدا حکومەت، پەروەردە و سیاسەتێکی کولتووریی کوردی نەبووە تا کولتوورێکی وەها بەرهەمبهێنێت"(ئەردەڵان،٢٠٢١).

دەرئەنجام

بۆ شڵەژاندن و هەڵوەشاندنەوەی روانین و زانستی باو کە بە سەر شرۆڤەکردنی پرسەکاندا زاڵە و شێوەیەک لە ئوستوورەسڕینەوە و دژ بە ئاسایی و سورشتی پێناسەکردنی دۆخێکی مێژوویی، پێویستمان بە دابڕانێکی پرساژۆیە. پرۆبلیماتیزەکردن (پرساژۆکردن) بە واتای نکوولیکردن لە تێگەیشتنی باو و دەرخستنی تاکڕەهەندی و نەشیاوبوونیەتی و، هاوکات ڕاگرتنی پرس یان پرسیارەکان و سەرلەنوێ دارشتنەوەیەتی تا بە شێوەیەکی تر روخسارِبەندی بکرێت. بە زاراوەیەکیتر پرساژۆکردن بە ئەو واتایەیە کە

بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی لە کات-شـــوێنێکی تایبەتدا، وەکو دۆخێکی ئاڵۆز، شڵەژاو، کێشـەدار و قەیراناوی روخسـاربەندی بکرێت و هەروەها تێڕامانێکی هزرین و فەلســـەفی و ڕەخنەگرانە بۆ دۆزینەوەی ڕێگای دەربازبوون لە ئەم دۆخە پرساژۆیە لەخۆدەگرێت.

بۆ وەدیارخسـتنی بابەتی نەبینراو پێویسـتمان بە دابڕانێکە کە بە خوێندنەوەی ســـیپتۆماتیک مومکین دەبێت. فرۆید(٢٠٢١) پێی وایە خەونەکان، هەر لە خۆیاندا پچڕان و ناتەبایی و خەوشـــگەلێکیان تێدایە کە ئاماژەیە بە پێکهاتەی نهێنی خەونەکان یان ناخودئاگا. ئاڵتووسـێر(١٩٧٠) چەمکی سـیمپتۆماتیک لە بیرۆکەکانی فرۆید-لاکان وەردەگرێت. فرۆید لە ڕاڤەکردنی خەونەکان دا دەپەرژێتە ســـەر پچڕانەکان، خەوش و نـاتەباییەکان و بێواتابوونی ڕواڵەتی خەونەکان. کە ئەمانە دەرخەری پێکهاتەی بنگەهین و شـــاراوەی رۆیان کە دەبنە هۆی دەرخســـتنی خەونی ئاشـــکرا. هەر وا کە لەلای مارکس ژێرخان، خۆی لەسـەرخان دا نیشـاندەدات. بە ئەم شـێوەیە فرۆید دەتوانێت ئەمری نەبینراو کە لە پرۆبلێماتیکی ڕۆنانی خەوندا نەبوو، بە یارمەتی رواڵەتی خەون وەدیاربخات. خەونی شـــاراوە خۆی لە ڕێگا و بە نێونجی خەونی ئاشـــکرا نیشـاندەدات. هەر لەم چوارچێوەدا دەتوانین بیرۆکەی مارکس سـەبارەت بە ژێرخان - سەرخان بخوێنینەوە.

هـاوتەریـب و یەکگرتوو لەتەک وێژمانی خۆرهەڵاتنـاســـی و نـاســـیۆنـالیزمە زاڵەکاندا، کە وێنایێکی جوانیناســـانەیان لە کورد ئافراندوە، فەزای فکری و

فەرهەنگی کوردییش، ئەم ئیماژەی وەرگرتوە و دەروونی کردوەتەوە. هەڵبەت دیارە ئەمە گشـــت ئەو ســـووژەســـازییە نییە کە لە کورد کراوە و لە هەمان کاتیشـــدا، کورد وەکو ڕێگر و یـاخی و لەم دواییـانەدا وەکو تێرۆریســـت ناســـێندراوە، بە هۆی ئەوەی کە بەرهەڵســـتی نەزمی زاڵی ئەوان بوەتەوە و بەرهەڵستی سووژەسازی ئەوان لە کورد بووە.

لایەنێکی دیکەی سەرقاڵبوون بە فەرهەنگ، بەو پێناسە و تایبەتمەندیانە کە لە فەرهەنگ کراوە، ئەوەیە کە سەرکوتبوون و ژێردەستبوون بەرهەمدێنێتەوە، یـان بە واتـایەک کە فۆکۆ دەڵێت لە ڕێگای بەرهەمهێنـانەوە و بە شـــێوەی ئەرێنی ســـەرکوتدەکرێن نە لە ڕێگای نکوولیکردن و داپڵۆســـاندنەوە. پێداگری لەســـەر فەرهەنگ تەنیا ماننەوە وەک ڕەعیەت مومکیندەکات. بۆیە دەوڵەتە سەردەستەکان ڕێگری لە گەشەی فەرهەنگی نەتەوە یان کەمینە ژێردەستەکان لە چوارچێوەیەکی مرۆڤناســـانەدا ناکەن و تەنانەت لە برێک لە وڵاتاندا وەکو فەرهەنگێکی نەریتی و ڕەسەن ناودێری دەکەن.

هەروەها ئاکامی بەنەریتکردنەوەی فەرهەنگ و کۆمەڵگای کوردســـتان ئەوەیە کە هەموو خەســـار و کێشـــە کومەڵایەتی و ســـیاســـییەکان، دەگەڕێننەوە ســـەر نەریتی کۆمەڵگای کوردســـتان و بە نەریت شـــرۆڤەی دەکات. وەک کوشـــتنی ژنان لەژێر ناوی "ناموس"دا. ئەم ڕوانگەیە خوێندنەوەیەکی مێژوویی دۆخی ئێســـتا دەخـاتە پەراوێزەوە و لەجیاتی ئەوەی خودی نەریت و نەریتخوازی

وەک مژارێک بۆ شــرۆڤەکردن و لێکۆڵینەوە دەســتنیشــان بکات، لە جێگای شرۆڤەدەر پێناسەی دەکات.

پــێــوەنــدیەکــی نــێــوخــۆیــی و هــاوتــا(symmetric) لەنــێــوان هێز(poweer)،زانســـت(knowledge)و ڕەهەنــدی هێمــایین دا هەیە، لەســـەر ئەم بنەمایە دەتوانین مرۆڤناســـانەکردنی دۆخی کورد بە نێونجی ســیاســەتی بەفەرهەنگیکردن و تایبەتمەندییەکانی وەک جوانیناســانەکردن، ڕەسەنکردن و مووزەخانەییکردن لەم سۆنگەیەوە لێکبدەینەوە. لێرەدا باس لە داهێزیــایی فەرهەنگی نیە یــان ئەوەی کە هیچ دەرکەوتە و جموجوڵێکی فەرهەنگی لە ئــارادا نییە، بەڵکو تێڕامــانێکی ڕەخنەییە کە ئەم بەرهەمــانە چ پێوەنــدییێکیــان لەتەک دۆخی ئێســـتامــانــدا هەیە، چۆن بەرەورووی هێز و دەســـەڵەت دەبێتەوە و ئایا بەرهەمهێنەری دۆخی بندەســـتییە یان ڕێگای دەربازبوون وێنادەکات؟.

لەژێر باندۆری وێژمانی فەرهەنگیی زاڵدا. هەموو رەهەند و بووارەکانی ژیانی پێش مۆدێڕنی کورد، وەک ماک و گەوهەرێک دەبینرێت و نابێتە مژارێک بۆ تێڕامانێکی مێژوویی و ڕەخنەیی. بە واتایەک مێژووســـڕینەوەی لێدەکرێت. لەکاتێک دا ئەو شـــتانەی کە ئێمە لەژێر ناوی کولتوور و دابونەریت و میراتی کوردەواریدا هەوڵدەدەین وەک خەزێنەیەک نەک هەر بیپارێزین بەڵکو وەکو دۆخێکی شیاو بۆ ژیانی ئێستامان بەرهەمیبهێنینەوە، لە ڕاستیدا ئەو شتانەیە کە رۆشـــنبیری کورد دەبێــت لە تەقــالایێکی ڕەخنەگرانەدا هەوڵ بۆ

هەڵوەشـاندنەوەیان بدات. هەروەها بۆ مێژووی هاوچەرخ و بیری سـیاسـی کوردیش دەبێت ئەم هەوڵە بدرێت.

وێناکردنی کورد وەک نەتەوەیەکی خاوەن فەرهەنگێکی ڕەسـەن و ناوازە و لەمێژینە، دەتوانێت ببێتە هۆکارێک بۆ پەراوێزخسـتن و لەگرنگیخسـتنی لاوازی و داهێزیایی دۆخی سـیاسـی و ئابووری. لە کاتێکدا فەرهەنگ بە واتـایەکی مۆدێرن دتوانێـت وڵامـدەرەوەی هەلومەرجی بەردەوام لەگۆڕانی جیهان بێت. بتوانێت ئافرێنەری واتای ژیان بێت، گەورەیی و ڕێز ببەخشێت، هێمنایەتی بەرهەمبێنێت و سـەروەریت بە سـەر خۆتدا مسـۆگەر بکات. سـووژەی کوردی دەتوانێت بێ پشـتبەسـتن بە نەریت، و بەکەڵکوەرگرتن لە چەمکە مۆدێرنەکان، دۆخی خۆی لێکبداتەوە و لەسەر دۆزی خۆی بپەیڤێت. نیشـتمـان(fatherland) تەنیـا پەیوەنـدی بە دێرین و لەمێژینە بوونی نیشـتەجێبوون لە سـەر ئاخێکدا و خاوەن فەرهەنگێکی نەریتی و ڕەسـەن بوونەوە نییە، بەڵکو دەرنجامی خاوەندارێتی بە سـەر خاک و سـەروەری بە سەر خۆتدا هەیە. خەڵک دەتوانن بە شێوەی فەرهەنگی بەبێ دەسەڵاتداری و خـاوەنـدارێتی بە سـەر مەڵبەنـددا، وەک جڤـاکێکی مرۆیی بمێننەوە. بە واتایەکی تر ئەگەر فەرهەنگ لە ئاستێکی مرۆڤناسانەدا بمێنێتەوە و خۆی بە قەلەمڕەوەوە نەبەسـتێتەوە، ڕێگە لە وێنـاکردنی نـاگیردرێت. بەکورتی، هێز شـوێنێک دەکات بە نیشـتمان یان قەلەمڕەو یان لە قەلەمڕەوبوونی دەیخات.

هەروەها خەڵكێک دەتوانن ئەو تێریتۆریە بە داگیرکراو پێناسەبکەن و بۆ بەنیشتمانکردنەوەی خەباتبکەن.

پرۆبلێماتیزەکردنی وێژمانەکان، ئایدۆلۆژیەکان و تیئۆرییەکان لە دۆخی خۆڕاگریدا دەریدەخات کە چی پرۆبلێماتیک بکەین و چ پرۆبلێماتیکێک بونیات بنین. بۆیە تەنیا بزاڤێکی نەزەری نییە و پراکتیسێکی فکری-کرداریشە.گرنگی پرۆبلێماتیزەکردنی وێژمان، روانگەی فەرهەنگی و شێوەی بیرکردنەوەی باو بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە راڤەکردن، هاوکات لە هەناوی خۆیدا گۆڕینی جیهانیش دەگرێتە بەر، بۆیە ڕاڤەکردنی خۆت یان دەبێتە هۆی ئەوەی کە دۆخی بندەستی بگۆڕیت یان دیسانەوە بەرهەمبهێنیتەوە و جۆریک سووژەی بندەست لە خۆت بخۆلقێنیت.

سەرچاوەکان

کوردی

- تەها زادە، مسعود(٢٠١٣)جایگاه زنان در جامعة کرد زبان با تأکید بر فرهنگ کار زنان، نشریه موج شماره ٦
- چریکوف، مسیو(٢٠١٣)سیاحەتنامەی مسیۆ چریکۆف، وەرگێڕانی سەلاح نساری، چاپی یەکەم، موکریانی، هەولێر

- چەلەبی،ئەولیا(١٩٧٩) کورد لە مێژوی دراوسـێکانیدا، وەرگێڕانی سەعید ناکام، بەغدا، چاپەمەنی کۆڕی زانیاری کورد
- حوزنی حوسین (١٩٣٨) کوردستانی موکوریان یا آتروپاتین، چاپی یەکەم، عێراق
- خەلیقی، حوسێن(١٩٩٢)کۆمەڵناسی کوردەواری، بەرگی یەکەم، بەغدا: چاپەمەنی الحوادث.
- ریچ،کلۆدیۆس جیمس(٢٠٠٢)گەشتی ریچ بۆ کوردستان، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە بۆ کوردی محەمەد حەمە باقی، هەولێر،چاپەمەنی وەزارەتی پەروەردە
- سندی،بەدرخان(٢٠٠٨) کۆمەڵگای کوردەواری لە دیدی ڕۆژهەڵاتناسانەوە وەرگێڕانی ئیسماعیل ئیبراهیم سەعید، چاپی یەکەم، چاپخانەی خاننی، دهۆک
- فەتاح، ماجید خەلیل(٢٠١٩) تایبەتمەندییەکانی کوردبوون لە ڕۆڵی سیاسی و کۆمەڵاتی عادیلە خان
- مستەفا، سۆران کەریم (٢٠١٩) پێگەی ژنی کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا.
- مستەفا، عیرفان(2011) بوونی نەتەوەیی کورد، چاپخانەی ڕەنج
- ئار. های، دابلیو(٢٠١٦) دوو ساڵ لە کوردستان، وەگێڕانی لوقمان باپیرهەولێر چاپخانەی ڕۆژهەڵات

- نیپور،کریستیان (٢٠١٣)سەفەرنامەی نیپوور لە سەدەی هەژدەهەمدا، وەرگێڕانی ئەردەڵان عەبدوڵلا، چاپی یەکەم، هەولێر، موکریانی
- ئۆسکارمان (٢٠١١)، توحفەی موزوفەریە، وەرگێڕانی هێمن موکریانی، چاپخانەی ئاراس، هەولێر
- ئەردەڵان، سارۆ(٢٠٢١)وەهمی ڕەسەنایەتی، ڕامانێک سەبارەت بە بیری کوردایەتیی ڕەخنەگرانە.گۆڤاری تیشک،ژمارەی ٥٩-٦٠

ئینگلیزی

Althusser, Louis (1970), *Reading Capital*, Translated by. Ben Brewser, Librairie Francois Maspero

Asatrian, G. (2002). “The Holy Brotherhood: The Yezidi Religious Institution of the “Brother” and the “Sister” of the “Next World”. Iran & the Caucasus”, p. 79-96.

Baring, A. and J. Cashford, (1991). “The myth of the goddess: Evolution of an image”. Penguin UK

Dyer,Richard(1997) Withness and Ethnicity in the History of With Ethnics in the United States, in Philomena essed and

David Theo Goldberg eds Race Critical Theories, MA. Blackwell,2006

Fanon, Frantz (1963), The Wretched of the arth, tr. Constance Farrington (New York: Grove Press)-,

Foucault, M 1998a. “On the Ways of Writing History”. in James D. Faubion (ed.). The Essential Works: Aesthetics, Method and Epistemology. trans. Robert Hurley and others. New York: The New Press

Fowler, G(1841) *Three Years in Persia: With Travelling Adventures in Koordistan*. London

Harris W. B(1896) *From Batum to Bagdad via Tiflis, Tabriz, and Persian Kurdistan*. Edinburg and London: William Blackwood and Sons

Hubbard, G. E. (1916) From the Gulf to Ararat: an Expedition through Mesopotamia and Kurdistan. Edinburg and London: William Blackwood and Sons.

Millingen, M. F(1870) *Wild Life among the Koords*. London: Hurst and Blackett Publishers

Mills, S. (1997) Discourse, London and New York: Routledge

Pratt, M. L(1992) Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation. London: Routledge

Spurr, D (1993) The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration. London: Duke University Press

فارسی

- ادموندز، سیسیل جی (2004) کُردها، ترکها، عربها، ترجمة ابراهیم یونسی، چ دوم، تهران: روزبهان
- افخمی، ابراهیم (1985) تاریخ فرهنگ و ادب مُکریان (بوکان، چ اول، سقز: محمدی
- اوبن، اوژن (1983) ایران امروز(خاطرات و ســـفرنامه)ترجمة علی اصغر سعیدی، چ اول، تهران: زوّار
- بایندر، هانری (1991) ســـفرنامه هانری بایندر در کردســـتان، بین النهرین و ایران، ترجمة کرامتالله افسر، چ ،1تهران: فرهنگسرا

- حاجی زاده، جلال(۲۰۱۹)، مقدمه ای بر کشـــف ذهن کوردی، مجله گوتارنامه شماره ۳
- حسینی داورانی، سیدعباس (2014) معرفی آثار و رویکرد عکاسی آنتوان سوروگین از ایران عصر قاجار،»چیدمان،
- دمورگان، ژاک (1960) جغرافیای غرب ایران. ترجمة کاظم ودیعی، تبریز: نشر شفق، جلد دوم.
- زارعی مهرورز، عباس (1390) بررسی جایگاه سیاسی و اجتماعی زنان ایالت کردستان در آغاز سدة 14 هـ.ق/ مجله تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- سعید، ادوارد(۱۹۹۲)شرقشناسی .ترجمه ی عبدالرحیم گواهی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- سلیمی، اسماعیل و همکاران (2020) نقش و جایگاه زنان کرد در در جامعه کردستان با اتکا بر منابع نوشتاری دوران اسلامی، مجموعه مقالات نخستین همایش بین المللی جایگاه زن در تمدن ایران و اسلام
- فروید، زیگموند(2021) تفسیر خواب، ترجمه شیوا رویگردان، انتشارات مرکز، تهران

- فیروزمندی، بهمن و رضــایی، ایرج (2014) در جســتوجوی ردپای زنان مادی در منابع تاریخی و بقایای باستانشناسی،» زن در فرهنگ و هنر، دوره 6 ،شماره 4
- فیفر، ایدیا (2019) ســفر زنی تنها به کردســتان: ســفرنامة ایدیا فیفر،» ترجمة مهرداد رامیدی نیا، فصلنامه کشکول س4 ،ش 1
- قادری، هیرش(۲۰۲۲)صورت معقول شورشیان نامعقول، بی جا
- کوثری، مسعود و احمدزاده مصطفی(2014) زیبايي شناسانه‌کردن ديگري، تحليل رتوريك بازنمایی کردها در ســفرنامه های غربی، مجله مطالعات جامعه شناختی، دوره 21 شماره یک
- کینان، درک(2019) کردســتان و کوردها، ترجمه ابراهیم یونســی، نشر نگاه، چاپ پنجم، تهران
- مینورســکی، ولادیمیر(2000)کُرد، ترجمة حبیباله تابانی، چ اول، تهران: گستره.
- نیکیتین، واسیلی (1987) کُرد و کُردستان، ترجمة محمد قاضی، چ دوم، تهران: نیلوفر
- هال، اســتوارت(2007)اغرب و بقیه: گفتمان و قدرت .ترجمه ی محمود متحد. تهران: نشر آگه
- وان برونسن، مارتین (2005) زنان در مقام رهبران سیاسی در تاریخ کرد،» ترجمة حمزه محمدی، شماره57

KOMAR

https://govarikomar.org